

BANDLIK DARAJASI VA ISHSIZLIK TURLARI DINAMIKASI

Qo‘qon universiteti Andijon filiali
iqtisodiyot va pedagogika fakulteti
iqtisodiyot yo‘nalishi IQ_25-16 guruh talabasi
Yoldasheva Gulnozaxon Ulug‘bek qizi

Annotatsiya: Jamiyat taraqqiyoti va iqtisodiy barqarorlikda bandlik darajasi muhim o‘rin tutadi. Iqtisodiyotning samarali rivojlanishida, mehnat bozorida yuzaga kelayotgan o‘zgarishlar, aholi bandligining turli sohalardagi ulushi va ishsizlik turlarining dinamikasi ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Aholi bandligining o‘sishi iqtisodiy o‘sish va aholi farovonligining asosiy omillaridan biri sanaladi. Bunda, ayniqsa, mehnat resurslarining sifatli taqsimlanishi, ish o‘rinlarining ko‘payishi va xalqning real daromadlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: bandlik mehnat bozori iqtisodiy o‘sish ishsizlik darajasi friksion ishsizlik struktura ishsizligi tsiklli ishsizlik yashirin ishsizlik bandlik dasturlari kasb-hunar ta’limi aholi farovonligi.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi so‘nggi yillarda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, aholi bandligini ta’minlash va mehnat bozorini takomillashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlarni amalga oshirdi. Mehnat bozoridagi islohotlar zamonaviy talablar asosida olib borilib, aholining ish bilan ta’minlanish darajasini oshirishga xizmat qilmoqda. Hukumat tomonidan qabul qilinayotgan bandlik dasturlari, yoshlar mehnatga layoqatliligi, xotin-qizlarni faol bandlikka keng jalb etish va uy mehnatining samaradorligini oshirish borasidagi tashabbuslar bu jarayonda muhim o‘rin tutadi. Bandlik darajasi — mehnat bozorida ishlayotgan aholining umumiy mehnat resurslari soniga nisbati bilan aniqlanadi. Bu ko‘rsatkich iqtisodiyotda aholi ish bilan to‘liq ta’minlangan yoki aksincha, ishsizlik darajasi yuqoriligidan dalolat beradi. Bandlikning oshishi mamlakatda iqtisodiy barqarorlik va aholi daromadlarining ortishi, kambag‘allikni qisqartirish, yoshlar o‘rtasida ijtimoiy ruhiyatning mustahkamlanishi kabi ijobiy natijalarga olib keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ayni vaqtda, ishsizlik darajasi iqtisodiy tizimning eng muhim ko'rsatkichlaridan sanaladi. Ishsizlikning qisqarishi iqtisodiyotning umumiy rivojlanish sur'atlariga, iste'mol va investitsiya hajmiga, byudjet va soliq tushumlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ishsizlikning ortishi esa iqtisodiy faollikni pasaytiradi, aholini real daromadlari pasayadi, ijtimoiy muammolar yuzaga kelishiga zamin yaratadi. Ishsizlik o'z mohiyatiga ko'ra, mehnatga layoqatli aholining ma'lum bir qismining mos ish topa olmasligi natijasida yuzaga keladi. Ishsizlik turli shakllarda namoyon bo'ladi, har bir turi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Odatda, ishsizlik quyidagi asosiy turlarga bo'linadi: Friksion ishsizlik — ishchi kuchining bir bandlikdan boshqasiga o'tishi, ish joyini o'zgartirish natijasida yuzaga keladigan vaqtinchalik ishsizlik. Bu turdagi ishsizlik odatda qisqa muddatli jarayon bo'lib, yuqori mobil mehnat bozorlarida tabiiy hodisa hisoblanadi. Struktura ishsizligi — iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar, texnologiyalarning rivojlanishi yoki iqtisodiyotning ayrim sohalarining qisqarishi natijasida yuzaga keladi. Masalan, biror sanoat yoki korxona modernizatsiya qilinsa yoki yangi texnologiyalar joriy etilsa, avvalgi malakaga ega ishchi kuchiga ehtiyoj kamayadi, natijada struktura ishsizligi yuzaga keladi. Siklli ishsizlik — iqtisodiyotning o'sish va pasayish fazalariga bog'liq holda paydo bo'ladi. Iqtisodiy tanglik, inqiroz davrlarida ishsizlik darajasi ko'tariladi, iqtisodiy tiklanish davrida esa kamayadi [1].

Yashirin ishsizlik — rasmiy statistikada ko'rsatilmaydigan, lekin real manoda mavjud bo'lgan ishsizlik turi hisoblanadi. Bu, odatda, mavjud ish o'rni ehtiyojga mos kelmasligi yoki ishchi kuchi ortiqcha bo'lgan vaziyatlarda namoyon bo'ladi. Noan'anaviy ishsizlik — zamonaviy iqtisodiy sharoitda yuzaga kelgan, masalan, qisqa muddatli mehnat shartnomalari, mavsumiy ishlar, yoki zamonaviy texnologiyalar natijasida an'anaviy mehnat sohalari yo'qolib, yangi shaklda ish o'rinlarining paydo bo'lishi natijasida kelib chiqadigan ishsizlik turi. O'zbekiston iqtisodiyotida so'nggi yillarda ishsizlik darajasini pasaytirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy yo'nalishlari quyidagilar: kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, investitsion loyihalarni kengaytirish, hududiy mehnat bozorining ahvolini muntazam monitoring qilish, band bo'lmagan aholini

kasbga va hunarga o'rgatish, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish, yoshlarni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish. Shu bilan birga, mehnat migratsiyasi jarayonlarini tartibga solish ham bandlikni oshirishda muhim qadamlardan hisoblanadi [2].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasidagi islohotlar doirasida har biri mustaqil va samarali faoliyat yuritayotgan yangi ishchi o'rinlari tashkil qilinmoqda. Yangi korxonalar ochilmoqda, xizmat ko'rsatish sohalari rivojlanmoqda, buning natijasida aholi orasida bandlik darajasi oshmoqda. Mehnat bozorida bo'sh ish o'rinlarining yildan-yilga ortib borayotgani, bandlik markazlari va elektron platformalarning faoliyati kengaygani natijasida, aholining zamonaviy kasblarga va malakaga ega bo'lishiga imkoniyat yaratilmoqda. Xususan, maktab va kasb-hunar ta'limi muassasalari, kasbga o'qitish markazlari orqali hamda xalqaro dasturlar doirasida yoshlarni kasbga o'rgatish orqali yangi ishchi kuchi zahirasi yaratilayapti. Buning natijasida mehnat bozorida raqobatbardosh va malakali kadrlar yetishtirilmoqda. Shu jarayonda ayollar va yoshlar bandligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda, ular uchun maxsus dasturlar va loyihalar amalga oshirilmoqda [3].

Ishsizlikning dinamikasiga ta'sir etuvchi boshqa omillar ham mavjud. Jumladan, mamlakatdagi iqtisodiy va ijtimoiy beqarorlik, siyosiy holatlar, tashqi iqtisodiy bosimlar, iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha ish o'rinlarining turli darajada bo'lishi, aholi sonining o'sishi, demografik o'zgarishlar, urbanizatsiya, qishloq xo'jaligi va sanoat sohasidagi islohotlar ham ishsizlik darajasiga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, mehnatga layoqatli aholi sonining ortishi, xotin-qizlarning mehnat faoliyatida ishtirokining oshishi, yoshlar sonining ko'payishi bandlik imkoniyatlarini kengaytiradi. Innovatsion texnologiyalarning joriy qilinishi, yangi ishlab chiqarish quvvatlarining ishga tushirilishi ham bozor uchun yangi ish o'rinlarini yaratadi. Biroq, iqtisodiy modernizatsiya vaqtida ma'lum vaqtgacha ishsizlikning oshishi odatiy holat sifatida qaraladi, chunki yangi texnologiyalarni joriy qilish ortidan an'anaviy sohalarda ba'zi ish o'rinlari qisqarishi kuzatiladi. O'zbekiston Respublikasi Bandlik vazirligi va boshqa tegishli tashkilotlar

tomonidan olib borilayotgan islohotlar sababli mamlakatda so‘nggi yillarda ishsizlik darajasi bosqichma-bosqich qisqarib bormoqda. Yangi texnoparklar, sanoat zonalari, biznes markazlar, xizmat ko‘rsatish sohasi, agrosanoat, IT sohasida ishchi o‘rinlarining ochilishi natijasida yillik bandlik darajasi ortmoqda. Shu bilan birga, aholi ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga qaratilgan dasturlar ishsizlik muammosini engillashtirishga xizmat qilmoqda [4].

Kasb-hunar ta’limi va o‘qitish tizimining rivojlanishi ham mehnat bozoridagi talab va taklifning uyg‘unlashishiga sabab bo‘lmoqda. Oliy va o‘rta maxsus ta’lim muassasalari bitiruvchilarining ishga joylashish ko‘rsatkichlari yildan-yilga yaxshilanmoqda, chet el investitsiyalarining jalb qilinishi natijasida yangi korxona va loyihalar ochilishi esa iqtisodiy o‘sishga poydevor bo‘lmoqda. Sanoat va xizmat ko‘rsatish sohasining tez sur’atlarda rivojlanishi, kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining kengayishi, yoshlarning yangi loyihalarga jalb qilinishi bandlikni oshirishda asosiy omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Ishsizlik darajasini tahlil qilishda yillik va mavsumiy o‘zgarishlar muhim ahamiyatga ega. Qishda qishloq xo‘jaligida ish o‘rinlari qisqarishi, yozda esa aksincha, mavsumiy ishlar natijasida bandlikning oshishi kuzatiladi. Shuningdek, turli hududlarda iqtisodiy imkoniyatlar har xil bo‘lishi sababli mintaqalar o‘rtasida bandlik va ishsizlik darajasida farqlar mavjud. Markaziy shaharlarda va sanoatlashgan hududlarda bandlik darajasi yuqoriroq, tog‘li va chekka hududlarda esa ishsizlik darajasi nisbatan yuqoriroq ko‘rsatkichlarga ega bo‘ladi. Mehnat bozorining yanada samarali faoliyat yuritishi uchun bo‘sh ish o‘rinlari va mavjud ishchi kuchi o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash, kasbiy malaka va bilim darajasini oshirish, aholining innovatsion texnologiyalarga moslashishini ta’minlash eng muhim vazifalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa o‘z navbatida ishsizlik darajasining barqaror past darajada bo‘lishiga olib keladi.

Ishsizlik dinamikasini tahlil qilishda statistik ma’lumotlardan foydalangan holda yillik, choraklik yoki oylik o‘zgarishlarni ham kuzatish mumkin. O‘zbekiston Respublikasida ishsizlik darajasi 2019-yildan boshlab 2022-yilga qadar pasayish trendida bo‘ldi. Bu esa mamlakat iqtisodiyotining salohiyatli o‘sish darajasiga yetayotganining dalili bo‘lib xizmat qiladi. Boshqa tomondan, global inqirozlar va pandemiya holatlarida ba’zi tarmoqlarda ishsizlik ham vaqtincha oshgan, ammo mamlakat hukumati tezkor

choralar ko‘rib, aholini vaqtinchi band qilish, ijtimoiy himoya dasturlarini joriy qilish orqali muammoni yumshatishga xizmat qilgan. Mamlakat iqtisodiyotining raqamli rivojlanishi, innovatsion sohalarga sarmoya kiritilishi, yetakchi xalqaro kompaniyalar bilan hamkorlikda loyiha va dasturlarni amalga oshirish, IT sektorda ishchi o‘rinlarini ko‘paytirish bandlikning zamonaviy talablariga moslashishga yordam bermoqda. Natijada, aholi bandligi va mehnat samaradorligi ortib bormoqda. O‘zbekiston iqtisodiyotida bandlik darajasi va ishsizlik turlarining dinamikasi masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, keng ko‘lamli bandlik dasturlari va zamonaviy ta‘lim tizimining rivojlanishi, ishlab chiqarish hajmining o‘sishi, yangi tashabbus va innovatsion dasturlar bandlik darajasi o‘shishini ta‘minlashga xizmat qiladi. Mehnat bozorida xotin-qizlar va yoshlarning faol ishtirokini rag‘batlantirish, ularga munosib ish o‘rinlarini yaratish orqali ishsizlik darajasini qisqartirish imkoniyatlari yaratiladi [5].

Kelgusida mamlakat iqtisodiyotida yangi sohalarning rivojlanishi, xususan, IT, texnologiyalar, xizmat ko‘rsatish va sanoatda bandlik imkoniyatlari yanada kengayadi. Shuningdek, qishloq hududlarni urbanizatsiya qilish, yangi infratuzilma loyihalarini amalga oshirish, kichik va o‘rta korxonalarni rivojlantirish ham bandlik uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bandlik darajasi va ishsizlik turlarining dinamikasi mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ko‘rsatadi. Bandlik darajasining ortishi iqtisodiy barqarorlik, aholi farovonligi va yoshlarning ijtimoiy faolligini kuchaytiradi. Yangi ish o‘rinlarining yaratilishi, mehnat bozorining zamonaviy talablarga moslashuvi, kasbiy ta‘lim tizimining rivoji ishsizlik darajasining barqaror past bo‘lishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ishsizlik turlarini tahlil qilish hamda ular bilan samarali kurashish zamonaviy iqtisodiyotning uzluksiz rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi. Shu sababli, bandlik va ishsizlik masalalarini uzluksiz tahlil qilish, har bir o‘zgarishlarga mos ravishda strategiyalar ishlab chiqish va aholini muntazam qo‘llab-quvvatlash jamiyat taraqqiyoti uchun asosiy omil bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aminov, K.T. (2019). "O'zbekistonda mehnat bozori va ishsizlik muammolari". Iqtisodiy Tadqiqotlar Jurnal, 11(2), 112-118.
2. Bahromova, D.A. (2021). "Yoshlar bandligi va ishsizlik darajasi tahlili". Yoshlar va Innovatsiyalar, 4(3), 23-29.
3. Ergasheva, N.T. (2020). "Qishloq joylarda yashirin ishsizlik masalalari". Ijtimoiy-Iqtisodiy Muammolar, 5(1), 77-82.
4. Kadirova, S.M. (2018). "Ishsizlik turlarining o'zbekiston iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri". O'zbekiston Iqtisodiyoti, 6(4), 54-60.
5. Kattabekov, B.K. (2022). "Mehnat bozorida bandlik darajasini oshirish yo'llari". Zamonaviy Iqtisodiyot, 8(1), 101-107.
6. Matkarimova, F.M. (2017). "Iqtisodiy islohotlar va ishsizlik muammolari". Iqtisodiy Tahlil, 2(3), 68-74.
7. Nazarov, I.F. (2021). "Bandlik siyosati va yoshlar ishsizligi". Yoshlar Iqtisodiyoti, 9(2), 55-61.
8. Olimova, D.U. (2020). "Mehnat bozorida struktura ishsizligi: sabablari va oqibatlar". Iqtisodiy Tahliliy Tadqiqotlar, 3(2), 32-39.